

Πέρα από την ποικιλομορφία, την ενότητα της Εκκλησίας την εξασφαλίζουν δύο θεσμοί: ο αυτοκράτορας, με τρόπο μόνιμο, και, ευκαιριακά, οι μεγάλες αυτοκρατορικές σύνοδοι που αποκαλούνται οικουμενικές. Η διαμόρφωση του Κανονικού Δικαίου αποτελεί καθρέφτη του τρόπου με τον οποίο οι αποφάσεις των συνόδων και η αυτοκρατορική νομοθεσία ρυθμίζουν από κοινού την ζωή της Εκκλησίας.

{tab=Ο αυτοκράτορας}

Η εξουσία του αυτοκράτορα μέσα στην Εκκλησία έχει διττή προέλευση. Αφενός, η ρωμαϊκή παράδοση δεν περιορίζει καθόλου την αυτοκρατορική ισχύ σε μια πολιτική σφαίρα που θα ήταν διακριτή από τη θρησκευτική. Ο αυτοκράτορας, ιδίως ως *pontifex maximus*, έχει αντίθετα σημαντικές θρησκευτικές αρμοδιότητες. Αφετέρου, η Εκκλησία, για την οποία η μεταστροφή του Κωνσταντίνου στον χριστιανισμό είναι έργο της Θείας Πρόνοιας, δέχεται και ευνοεί τις παρεμβάσεις του αυτοκράτορα στην εσωτερική της ζωή. Το ζήτημα εδώ δεν είναι τόσο αν ο αυτοκράτορας είναι ένας απλός πιστός ή αν έχει περιβληθεί κύρος σχεδόν ιερατικό όσο να περιγραφεί ο ρόλος που διαδραματίζει στη λειτουργία των θεσμών αλλά και στην πρακτική τους άσκηση, εφόσον εμφανίζεται ως ο αρχηγός της Εκκλησίας. Οι φωνές που υψώνονται καμιά φορά για να αμφισβητήσουν τις παρεμβάσεις του είναι ελάχιστες ή δεν έχουν ιδιαίτερο βάρος. Ένας μόνον περιορισμός ισχύει για τη δράση που ασκεί ο αυτοκράτορας ως ανώτατος άρχων, ανώτατος δικαστής και νομοθέτης: οφείλει να είναι ορθόδοξος και, μολονότι μπορεί να καινοτομεί, υπακούει ωστόσο στους νόμους της Εκκλησίας και πρέπει να σέβεται τις παραδόσεις της. Ήδη από την εποχή του Κωνσταντίνου αλλά κυρίως επί Κωνσταντίου, η κατάσταση είναι ξεκάθαρη, έστω και αν η βασιλεία του Ιουστινιανού μπορεί να φανεί ως η πιο χαρακτηριστική περίπτωση αυτού που κάποιοι αποκαλούν ανατολικό "καισαροπαπισμό".

Η παρέμβαση του αυτοκράτορα αφορά όλες τις όψεις της ζωής της Εκκλησίας. Ο αυτοκρατορικός νόμος επιτρέπει στις Εκκλησίες να έχουν περιουσιακά στοιχεία, να συλλέγουν δωρεές ή κληροδοτήματα, αυτός ορίζει το καθεστώς των περιουσιακών της στοιχείων και μεριμνά για το πώς θα χρησιμοποιηθούν. Ο αυτοκράτορας αισθάνεται ότι δικαιωματικά μπορεί να παρεμβαίνει σε τέτοιου είδους ζητήματα, διότι, με τις δωρεές του ή με την παραχώρηση φορολογικών εσόδων, συνέβαλε ο ίδιος στην περιουσία των Εκκλησιών.

Η αυτοκρατορική νομοθεσία αφορά επίσης τα πρόσωπα: διαμορφώνεται, κυρίως, ένα ειδικό καθεστώς για τον κλήρο και, επί Ιουστινιανού, συντάσσονται διάφοροι νόμοι για τη μοναστική ζωή. Έστω και αν η κρίση των κληρικών έχει ανατεθεί στους επισκόπους, στις

συνόδους και τέλος στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ή τον πάπα, οι αποφάσεις των δικαστηρίων εκτελούνται μέσω της αυτοκρατορικής αρχής. Για τις σταδιοδρομίες των ανθρώπων της Εκκλησίας, ακόμα και για τους διορισμούς των επισκόπων, που είναι τόσο σημαντικοί για τη ζωή των πόλεων, οι αυτοκρατορικές παρεμβάσεις είναι περιορισμένες. Οι εξαιρέσεις αφορούν κυρίως τις μεγάλες έδρες, ιδιαίτερα εκείνη της Κωνσταντινούπολης. Η Εκκλησία αναγνωρίζει επίσης στον αυτοκράτορα το δικαίωμα να τροποποιεί τον εκκλησιαστικό χάρτη, όταν προβαίνει σε ανασχηματισμό της διοίκησης ή απονέμει σε κάποια επισκοπική έδρα το καθεστώς της επί τιμή μητροπόλεως.

Τέτοιες παρεμβάσεις μπορεί να φαίνεται ότι περιορίζονται στην οργάνωση της Εκκλησίας. Ο αυτοκράτορας όμως παρεμβαίνει και στην τέλεση της λειτουργίας και μπορεί να τροποποιεί το εορτολόγιο: έτσι, ο Κωνσταντίνος αναθέτει στη σύνοδο της Νικαίας να κανονίσει την ημερομηνία του Πάσχα, ενώ ο Ιουστίνος Β' ορίζει την 25η Δεκεμβρίου ως ημερομηνία εορτασμού των Χριστουγέννων, ο Ιουστινιανός τις 2 Φεβρουαρίου ως ημέρα για τον εορτασμό της Υπαπαντής, και ο Μαυρίκιος τις 15 Αυγούστου ως ημέρα εορτασμού της Κοίμησης της Θεοτόκου. Τέλος, όσον αφορά το δόγμα, ο αυτοκράτορας διαδραματίζει ρόλο αποφασιστικό. Αν τις περισσότερες φορές επικυρώνει τις αποφάσεις που λαμβάνει η Εκκλησία με τις συνόδους, έχει το δικαίωμα να προκαλεί αυτές τις αποφάσεις και να διαιτητεύει μεταξύ των αντίθετων τάσεων για να ορίσει την ομολογία πίστης. Με τους νόμους και με τη δράση του, επιβάλλει την ορθοδοξία και πολεμάει τις αιρετικές απόψεις. Τέλος, μπορεί να νομοθετεί άμεσα προκειμένου να ορίσει το δόγμα: ως χαρακτηριστική περίπτωση μπορεί να αναφερθεί το Ενωτικόν του Ζήνωνος. Ο Ιουστινιανός θα εκδώσει πολλά διατάγματα σχετικά με το δόγμα, και στο θέμα αυτό, τον δρόμο του θα ακολουθήσει και ο Ηράκλειος.

{tab=Οικουμενικές Σύνοδοι}

Οι σύνοδοι, πολύ πριν την εποχή του Κωνσταντίνου, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη ζωή και τη συνοχή των Εκκλησιών. Ως προς το καθεστώς τους διαφέρουν πολύ. Ορισμένες είναι καθαρά τοπικές, όπως οι μητροπολιτικές σύνοδοι, που γενικεύονται από τον 4ο αιώνα και μετά και συγκεντρώνουν τους επισκόπους της ίδιας επαρχίας, ή, αργότερα, οι πατριαρχικές σύνοδοι. Κατά τον 4ο αιώνα εμφανίζεται ένα άλλο, ιδιαίτερο είδος: μεγάλες σύνοδοι, που μπορούν να χαρακτηριστούν αυτοκρατορικές, επειδή συγκαλούνται με πρωτοβουλία του αυτοκράτορα, και περιλαμβάνουν επισκόπους, οι οποίοι εκπροσωπούν πολλές Εκκλησίες της αυτοκρατορίας. Αυτές οι αυτοκρατορικές σύνοδοι είναι πολύ συχνές κατά τον 4ο αιώνα, ιδιαίτερα κατά την κρίση με τον Άρειο. Αργότερα, συγχέονται -πλην της "ληστρικής συνόδου" της Εφέσου- με τις οικουμενικές συνόδους, που υπόδειγμα τους αποτελεί, από την εποχή του Κωνσταντίνου, η σύνοδος της Νικαίας το 325.

Μεταξύ των αυτοκρατορικών συνόδων, η Εκκλησία αναγνωρίζει ιδιαίτερη ισχύ στις "οικουμενικές συνόδους" που, για την υπό εξέταση περίοδο, είναι πέντε: της Νικαίας (325), η πρώτη της Κωνσταντινουπόλεως (381), της Εφέσου (431), της Χαλκηδόνος (451), η δεύτερη της Κωνσταντινουπόλεως (553). Η διάκριση ανάμεσα σε αυτές και στις άλλες αυτοκρατορικές συνόδους (του Ρίμινι, για παράδειγμα, ή τη δεύτερη της Εφέσου) δεν γίνεται ούτε λόγω των περιστάσεων που οδήγησαν στη σύγκληση τους, ούτε λόγω του εύρους τους, ούτε λόγω της σύνθεσης τους: αν, εξ ορισμού, οι μεγάλες έδρες πρέπει να εκπροσωπούνται, ο κανόνας δεν τηρείται πάντα (κανένας εκπρόσωπος της Ρώμης δεν παρακάθεται στην πρώτη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως). Η οικουμενικότητα μιας γενικής συνόδου προσδιορίζεται μάλλον από την υποδοχή της, δηλαδή από το γεγονός ότι θεωρητικά τις αποφάσεις της τις σέβονται όλες οι Εκκλησίες, στην πραγματικότητα οι κυριότερες μεταξύ αυτών. Αντιστρόφως, η αναγνώριση -κυρίως ως προς το δόγμα- των αποφάσεων των συνόδων αυτών είναι όρος καθολικότητας και ορθοδοξίας: οι Εκκλησίες που αρνούνται, για παράδειγμα, να αναγνωρίσουν τη Δ' και την Ε' οικουμενική σύνοδο έχουν αποσχιστεί από την αυτοκρατορική Εκκλησία.

Οι οικουμενικές σύνοδοι επιδέχονται ενός θεολογικού ορισμού: οι επίσκοποι συγκαλούνται και, αφού αντιπαραθέσουν τις παραδόσεις των Εκκλησιών τους, λαμβάνουν ομόφωνα αποφάσεις με την επιφώτιση του Αγίου Πνεύματος. Στην άσκηση της λειτουργίας τους, οι συνελεύσεις αυτές, συχνά πολυτάραχες, μοιάζουν με αυτοκρατορικά συμβούλια. Εξάλλου, είναι ο αυτοκράτορας που λαμβάνει την απόφαση να συγκαλέσει σύνοδο, αυτός ορίζει τη σύνθεση της και αυτός τη συγκαλεί, αυτός φροντίζει την έλευση των επισκόπων και προσδιορίζει πού θα συγκεντρωθούν (πάντοτε στην Ανατολή, με συνέπεια να υπάρχει πολύ ισχυρή συμμετοχή Δυτικών, και τέσσερις φορές στις πέντε στην Κωνσταντινούπολη ή τα γύρω μέρη). Ορίζει επίσης την ημερήσια διάταξη, μπορεί να συμμετέχει στις συνεδρίες και να διευθύνει τις συζητήσεις. Εκπροσωπείται από λαϊκούς ανώτερους αξιωματούχους, που μεριμνούν για την καλή διεξαγωγή των συζητήσεων. Τέλος, αυτός επικυρώνει τις ειλημμένες αποφάσεις, ορίζει την εκτέλεση τους και τους δίνει ισχύ νόμου. Τότε μόνον οι αποφάσεις επιβάλλονται σε όλες τις Εκκλησίες της αυτοκρατορίας. Ο τρόπος λειτουργίας των οικουμενικών συνόδων αποδεικνύει λοιπόν ότι ο αυτοκράτορας ασκεί μεγαλύτερη εξουσία επί της ζωής της Εκκλησίας από ό,τι οι πατριάρχες: χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πώς διεξήχθησαν οι εργασίες της δεύτερης συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως, όπου ο Ιουστινιανός επέβαλε τη θέληση του στον πάπα Βιγίλιο.

{tab=Το Κανονικό Δίκαιο}

Η διαμόρφωση του Κανονικού Δικαίου παρέχει ένα συμπληρωματικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ο αυτοκράτορας παρεμβαίνει στη ζωή της Εκκλησίας. Για να ρυθμίζουν τα προβλήματα που ανακύπτουν, οι εκκλησιαστικές αρχές, επίσκοποι και σύνοδοι, μπορούν να δημοσιεύουν πειθαρχικά κείμενα, τους κανόνες. Οι κανόνες ισχύουν συνήθως μόνον σε

τοπικό επίπεδο, αλλά μπορεί επίσης μία Εκκλησία να τους δανείζεται από μία άλλη και έτσι να γενικεύονται. Κατά τον τρόπο αυτό συγκροτείται προοδευτικά ένα κανονικό δίκαιο, που οι πηγές του είναι πολλές και που κωδικοποιείται ατελώς και όψιμα. Δίπλα στους "αποστολικούς κανόνες" -των οποίων την ισχύ αναγνωρίζουν οι Εκκλησίες της Ανατολής- και τους κανόνες ορισμένων Πατέρων της Εκκλησίας, υπάρχουν οι πειθαρχικοί κανόνες παλαιών τοπικών συνόδων και οι κανόνες των τεσσάρων πρώτων οικουμενικών συνόδων, ενώ η σύνοδος της Χαλκηδόνας βάζει τα πράγματα σε τάξη. Και κυρίως, σε αυτά τα κείμενα εκκλησιαστικής προέλευσης προστίθενται οι αυτοκρατορικοί νόμοι, μεταξύ των οποίων η νομοθεσία του Ιουστινιανού κατέχει σημαντική θέση. Κατά τον 6ο αιώνα, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννης Σχολαστικός (565-577) δημιουργεί μία από τις πρώτες συλλογές κανόνων. Οι κανόνες των συνόδων ταξινομούνται εδώ σε 50 θέματα, ενώ προστίθενται 68 κανόνες του Αγίου Βασιλείου και αποσπάσματα από τις Νεαρές του Ιουστινιανού σε 87 κεφάλαια. Άλλες παρόμοιες συλλογές σημαδεύουν τη διαμόρφωση του Νομοκάνονος, χαρακτηριστικό δείγμα του βυζαντινού Κανονικού Δικαίου όπου αναμειγνύονται αυτοκρατορικά και εκκλησιαστικά κείμενα. Το ακριβές περιεχόμενο όμως του Νομοκάνονος θα οριστεί μόνον κατά τη διάρκεια της Πενθέκτης οικουμενικής συνόδου του 692, της οποίας οι αποφάσεις δεν θα τύχουν ευνοϊκής υποδοχής στη Ρώμη.

Το εύρος των αλλαγών που επήλθαν μέσα σε λιγότερο από τρεις αιώνες, από τον Κωνσταντίνο μέχρι την ιουστινιάνεια εποχή, δίνει μια εικόνα για τη ζωντάνια της Εκκλησίας, για την ικανότητα της να προσαρμόζεται σε καινούργιες καταστάσεις και τη θέληση της να συμμετέχει στη ζωή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με την οποία μοιάζει να συνταυτίζεται. Εμφανίζονται ωστόσο σημάδια αδυναμίας, κυρίως στο επίπεδο των κεντρικών αρμόδιων αρχών, και η θεωρητική εν μέρει ύπαρξη μιας "πενταρχίας", που την ασκούν συλλογικά οι μεγάλες έδρες, δεν φαίνεται ικανή να ρυθμίσει τα σοβαρά προβλήματα ενότητας. Μόνον αποδεχόμενη την παρέμβαση αυτοκρατόρων που είναι επίσης χριστιανοί και ορθόδοξοι, η Εκκλησία βρίσκει το κύρος που της λείπει, ενώ με τον εκχριστιανισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας προκύπτει ένας αυτοκρατορικός χριστιανισμός. Ο Ιουστινιανός ξέρει βέβαια να κάνει τη διάκριση ανάμεσα "στην ιεροσύνη που είναι για να υπηρετεί τα θεϊκά πράγματα και την αυτοκρατορία που είναι για την τάξη των ανθρώπινων πραγμάτων", αλλά δηλώνει επίσης ότι ανάμεσα στις δύο "η διαφορά είναι ισχνή".

{/tabs}